

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللهم صل على محمد و آل محمد و عجل فرجه

www.ketab.ir

رَبِّهِ أَوْزَعَنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ إِلَهِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي كُنْتُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (احقاف، ۱۵)

پروردگارا، توفیقم ده تا شکر نعمتی را به جای آورم که به من و پدر و مادرم عطا کردی و عمل صالحی انجام دهم که از آن خوشنود باشی و فرزندان مرا صالح کن. با توبه به سوی تو باز می گردم و از تسلیم شدگانم.

امام کاظم (ع) هرگاه به کودکان وعده‌ای دادید، به آن عمل کنید؛ زیرا آنان فکر می کنند این شما هستید که به آنان روزی می دهید. خداوند به اندازه‌ای که برای زمان و کودکان خشم می گیرد، برای هیچ چیز به خشم نمی آید (عده الداعی و نجات الساعی، ص ۸۳).

هر کودکی یک هنرمند است؛

پرسش این است که چه کنیم وقتی بزرگ می شود، هنرمند باقی بماند.

پیشکش به

حضرت علی اصغر (ع) که «چمن آرای جهان خوش تر از این غنچه نیست»،

همه کودکان که آیینه تمام نمای فطرت اند و از زنگار رها،

روح پدر و مادرم که الفبای نکو زیستن را با ترنم ایمان به من آموختند،

همرم که در دشواری های حوصله سوز زندگی، شکیبایی از کف نداده و همراهم بوده است.

حقوق کودک

غلامرضا پیوندی

شناسنامه پژوهشی اثر

عنوان طرح نامه: حقوق کودک

پژوهشگر: نظام‌های اسلامی، گروه علمی: فقه و حقوق،

محقق: غلامرضا پیوندی،

ارزیابان علمی: آقایان ناصر قربانی‌نیا و فرح‌الله هدايت‌نیا

مدت انجام تحقیق: چهار سال

حقوق کودک

غلامرضا پیوندی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

طراح جلد: سید ایمان نوری نجفی

چاپ اول: ۱۳۹۰

شمارگان: ۲۵۰۰ نسخه

قیمت: ۸۵۰۰ تومان

شابک: ۹۶۴-۶۰۰-۱۰۸-۱۱۳-۹

چاپ و صفحه‌آرایی: چاپخانه مجتباب

سرشناسه: پیوندی، غلامرضا، ۱۳۳۶-

عنوان و نام پدیدآور: حقوق کودک / غلامرضا پیوندی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۰.

مشخصات شهری: ۲۲۲ ص.

بها: ۸۵۰۰۰ ریال شابک: ۹-۱۱۳-۱۰۸-۶۰۰-۹۶۴

پلداشت: و ترجمه. یادداشت: نمایه.

موضوع: حقوق کودک.

موضوع: حقوق کودک -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام.

نمونه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

ردیفی کنگره: ۱۳۹۰ ی ۹۲۲/۶۳۳ K

ردیفی دیویی: ۳۲۲.۷۲۲

شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۸۲۲۷

تهران: تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی.

پلاک ۵۶ تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۳۱

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

فهرست

پیشگفتار.....	۱۳
درآمد.....	۱۷
بخش اول: مفهوم‌شناسی، پیشینه، مبانی.....	۲۳
فصل اول: بررسی مفاهیم و پیشینه حقوق کودک.....	۲۵
مبحث اول: مفهوم‌شناسی حقوق کودک.....	۲۵
گفتار اول: حقوق.....	۲۵
الف) مفهوم و ماهیت حق.....	۲۶
۱. حق در نگرش حقوق‌دانان غرب.....	۲۸
۱-۱. حق یعنی سلطه و قدرت.....	۲۸
۱-۲. حق یعنی منفعت حمایت‌شده.....	۲۹
۱-۳. حق یعنی مطالبه و ادعا.....	۳۰
۱-۴. تعریف حق با ذکر مصادیق.....	۳۰
۲. حق از نظرگاه فقهای امامیه.....	۳۴
۲-۱. حق به عنوان نوعی اعتبار و اختصاص.....	۳۴
۲-۲. حق: مرتبه ضعیفی از ملکیت و سلطنت.....	۳۵
۲-۳. حق به منزله سلطه و توانایی.....	۳۶
۲-۴. نتیجه‌گیری.....	۳۷
ب) رابطه حق و تکلیف.....	۳۷
گفتار دوم: حمل (جنین).....	۳۹
گفتار سوم: کودک (کودکی و بلوغ و رشد).....	۴۱

- الف) مفهوم‌شناسی کودک در اسناد بین‌المللی ۴۱
- ب) مفهوم‌شناسی کودک در قوانین کشورهای دیگر ۴۴
۱. شروع کودکی ۴۴
۲. پایان کودکی ۴۸
- ج) مفهوم‌شناسی کودک در حقوق ایران ۵۰
۱. شروع کودکی ۵۰
- ۱-۱. شروع کودکی با تولد طفل ۵۰
- ۱-۲. شروع کودکی از زمان انعقاد نطفه ۵۱
۲. پایان دوران کودکی ۵۵
- د) مفهوم‌شناسی کودک در حقوق اسلام ۶۱
۱. شروع کودکی ۶۱
۲. پایان کودکی (بلوغ و رشد) ۶۶
- ۱-۲. اصطلاح بلوغ؛ عرفی یا شرعی ۶۶
- ۲-۲. نشانه‌های بلوغ؛ اماره یا محقق بلوغ ۶۸
- ۲-۳. بلوغ ۷۰
- ۱-۲-۳. بلوغ از نگاه قرآن ۷۱
- ۱-۲-۳-۱. بلوغ حلم ۷۱
- ۱-۲-۳-۲. بلوغ نکاح ۷۳
- ۱-۲-۳-۳. بلوغ اشُد ۷۵
- ۲-۳-۲. بلوغ در روایات ۸۳
- ۲-۳-۲-۱. طبقه‌بندی روایات ۸۳
- ۲-۳-۲-۲. جمع‌بندی روایات ۹۱
- ۲-۳-۲-۳. بلوغ از دیدگاه فقها ۹۳
- ۲-۳-۳-۱. بلوغ از نگاه فقیهان امامیه ۹۳
- ۲-۳-۳-۱-۱. نشانه‌های طبیعی و تکوینی بلوغ ۹۴
- ۲-۳-۳-۱-۱-۱. احتلام ۹۴
- ۲-۳-۳-۱-۱-۲. قاعدگی (حیض) ۹۶
- ۲-۳-۳-۱-۱-۳. رویدن موی زهار ۹۸
- ۲-۳-۳-۱-۲. بلوغ سنی در دختر و پسر ۱۰۰
- ۲-۳-۳-۱-۲-۱. سن بلوغ پسران ۱۰۰

- ۲-۲-۱-۳-۲. سن بلوغ دختران..... ۱۰۳
- اُول، بلوغ در ۹ سالگی (نظریه مشهور)..... ۱۰۵
- دوم، بلوغ در ۱۰ سالگی..... ۱۰۷
- سوم، بلوغ در ۱۳ سالگی..... ۱۰۹
- چهارم، تفکیک سن بلوغ در تکالیف مختلف..... ۱۰۹
- ۲-۳-۲. بلوغ از نگاه فقهای اهل سنت..... ۱۱۱
- ۲-۳-۲-۱. مذهب شافعی..... ۱۱۱
- ۲-۳-۲-۲. مذهب حنبلی..... ۱۱۲
- ۲-۳-۲-۳. مذهب مالکی..... ۱۱۲
- ۲-۳-۲-۴. مذهب حنفی..... ۱۱۳
- ۲-۴. رشد..... ۱۱۴
- ۲-۴-۱. معنای لغوی رشد..... ۱۱۴
- ۲-۴-۲. مفهوم حقوقی رشد..... ۱۱۶
- ۲-۴-۲-۱. مفهوم رشد در امور مدنی..... ۱۱۶
- نظریه اول: لزوم اصلاح و عدالت در شخص..... ۱۱۷
- نظریه دوم: توانایی و تدبیر شخص در اداره اموال..... ۱۱۹
- ۲-۴-۲-۲. مفهوم رشد در امور کیفری..... ۱۲۱
- گفتار چهارم: حقوق کودک..... ۱۲۳
- گفتار پنجم: حقوق بشر..... ۱۲۵
- مبحث دوم: پیشینه وضعیت کودکان و حقوق کودک و سیر تحولات آن..... ۱۲۸
- گفتار اول: پیشینه حقوق کودک در جهان و اسناد بین‌المللی..... ۱۲۹
- الف) پیشینه وضعیت حقوق کودک در جهان..... ۱۲۹
۱. دوران کودک‌کشی..... ۱۳۰
۲. دوران تحقیر و تنیه..... ۱۳۱
۳. دوران حیرت و دودلی (دوره انتقال)..... ۱۳۲
۴. دوران تسامح و آسان‌گیری..... ۱۳۳
۵. دوران جامعه‌پذیری از طریق آموزش و تربیت..... ۱۳۴
۶. دوران همدردی و تعاون..... ۱۳۵
- ب) پیشینه حقوق کودک در اسناد بین‌المللی..... ۱۳۶
۱. در اسناد عمومی حقوق بشر..... ۱۳۷

۲. در اسناد اختصاصی مربوط به کودکان ۱۳۹
- گفتار دوم: پیشینه حقوق کودک در ایران ۱۴۹
- الف) حقوق کودک در قوانین قبل از انقلاب ۱۵۲
۱. حقوق کودک و قوانین عام ۱۵۲
۲. حقوق کودک و قوانین خاص ۱۶۰
- ب) حقوق کودک در قوانین بعد از انقلاب ۱۶۵
۱. حقوق کودک و قوانین عام ۱۶۵
۲. حقوق کودک و قوانین خاص ۱۷۳
- گفتار سوم: پیشینه حقوق کودک در اسلام ۱۷۹
- فصل دوم: مبانی و روش‌شناسی حقوق کودک ۱۸۴
- مبحث اول: مبانی حقوق کودک ۱۸۴
- گفتار اول: ضرورت پرداختن به مبانی در حقوق بشر ۱۸۴
- الف) رویکرد کارکردگرا: حقوق بشر، مفهومی ضروری و عملی ۱۸۴
- ب) رویکرد بنیان‌گرا: حقوق بشر، مفهومی نظری و انتزاعی ۱۸۷
- گفتار دوم: مبانی عام حقوق کودک ۱۹۱
- الف) حقوق مبتنی بر فطرت (حقوق فطری یا طبیعی) ۱۹۱
- ب) حقوق مبتنی بر کرامت انسان ۱۹۹
۱. کرامت انسان از دیدگاه مکاتب ۱۹۹
۲. کرامت انسان از دیدگاه اسلام ۲۰۱
- ج) حقوق مبتنی بر اصول اخلاقی ۲۰۸
- گفتار سوم: مبانی اختصاصی حقوق کودک ۲۰۸
- الف) کودک‌شناسی (دوران طفولیت) ۲۰۸
- ب) کودک‌شناسی و اهمیت دوران کودکی از نظر اسلام ۲۱۱
۱. اهمیت دوران کودکی و ضرورت توجه خاص به آن ۲۱۳
۲. بررسی جایگاه کودک و شبهه ملک‌انگاری ۲۱۵
- ۱-۲. دلالت روایت بر حکمی فقهی و حقوقی ۲۲۰
- ۲-۲. دلالت روایت بر آموزه یا دستوری اخلاقی ۲۲۲
- ۲-۳. إعراض از عمل به این‌گونه روایات ۲۲۴

- ج) آسیب‌پذیری کودک در دوران کودکی..... ۲۲۴
- د) کودکان و نیازهای متفاوت از بزرگسالان..... ۲۲۶
- مبحث دوم: روش‌شناسی..... ۲۲۸
- گفتار اول: روش‌شناسی در مکاتب حقوقی..... ۲۳۰
- الف) عقل‌گرایی (اصالت عقل)..... ۲۳۰
- ب) تجربه‌گرایی (محوریت ادراک حسی و مادی)..... ۲۳۱
- ج) هرمنوتیک (تفسیر متن)..... ۲۳۴
- گفتار دوم: روش‌شناسی در حقوق اسلام..... ۲۳۶
- الف) گرایش نقلی (بیانی)..... ۲۳۶
۱. حشویه..... ۲۳۶
۲. اخباریان..... ۲۳۶
- ب) گرایش اصولی..... ۲۳۷
- ج) مناظرگرای (مقاصد شریعت و علل احکام)..... ۲۳۸

بخش دوم: حقوق مدنی کودک..... ۲۴۱

فصل اول: زمینه‌های شکل‌گیری حقوق کودک قبل از تولد..... ۲۴۳

- مبحث اول: حقوق کودک در زمان تشکیل خانواده..... ۲۴۴
- مبحث دوم: حقوق کودک قبل از تولد..... ۲۵۰
- گفتار اول: در زمان تصمیم به فرزنددار شدن..... ۲۵۰
- گفتار دوم: در دوران زندگی جنینی..... ۲۵۰
- الف) حق حیات..... ۲۵۱
۱. در اسناد بین‌المللی..... ۲۵۱
۲. در حقوق اسلام..... ۲۵۲
- ب) حق برخورداری از سلامت و رشد..... ۲۵۹
۱. توجه به تغذیه و سلامتی مادر..... ۲۶۰
۲. لزوم پرداخت نفقه زن حامله..... ۲۶۳
۳. اسقاط برخی از تکالیف شرعی..... ۲۶۷
- ج) تأخیر مجازات زن باردار به دلیل مصلحت کودک..... ۲۶۸
- د) حقوق مالی..... ۲۷۱

۱. حق ارث جنین ۲۷۱
 ۲. حق برخورداری از وصیت ۲۷۵
 ۳. حق برخورداری حمل از سایر حقوق مدنی ۲۷۹
 ۳-۱ وقف کردن برای حمل ۲۷۹
 ۳-۲ هبه، اقرار و... به نفع حمل ۲۸۴

فصل دوم: حقوق کودک بعد از تولد ۲۸۸

- مبحث اول: حقوق مدنی کودک ۲۸۸
 گفتار اول: حق ثبت ولادت ۲۸۸
 گفتار دوم: حق رضاع ۲۹۰
 گفتار سوم: حق برخورداری از نام ۳۰۱
 گفتار چهارم: حق برخورداری از هویت خانوادگی (نسب) ۳۰۶
 گفتار پنجم: حق برخورداری از نگهداری و حفاظت (حضانة) ۳۱۶
 الف) واژه‌شناسی حضانة ۳۱۶
 ۱. فرض حقیقت شرعیه برای حضانة ۳۱۷
 ۲. فرض استعمال در معنای عرفی و لغوی ۳۱۹
 ب) حضانة، حق کودک یا تکلیف والدین یا هر دو ۳۲۰
 ج) حضانة در اسناد بین‌المللی ۳۲۳
 د) مراحل اجرای حق حضانة کودک ۳۲۴
 گفتار ششم: حق بر نفقه (تأمین هزینه‌های زندگی) ۳۲۵
 گفتار هفتم: حق برخورداری از سرپرستی و قیمومت ۳۲۶
 الف) ولایت ۳۲۷
 ب) قیمومت ۳۳۰
 مبحث دوم: حقوق فرهنگی، اجتماعی و سیاسی کودک ۳۳۴
 گفتار اول: حق برخورداری از ملیت و تابعیت ۳۳۴
 گفتار دوم: حق برخورداری از آزادی ۳۳۵
 الف) حق بیان آزادانه عقائد ۳۳۵
 ب) حق آزادی فکر، عقیده و انتخاب مذهب ۳۳۶
 ج) حق شرکت در انجمن‌ها و مجامع مسالمت‌آمیز ۳۴۰

- ۳۴۱..... (د) حریم خصوصی کودک.....
 ۳۴۴..... گفتار سوم: حق برخورداری از آموزش و پرورش.....
 ۳۴۴..... (الف) حق کودک بر آموزش (تعلیم).....
 ۳۴۷..... (ب) حق کودک بر پرورش (تربیت).....
 ۳۴۷..... ۱. تعریف و جایگاه تربیت در آموزه‌های دینی.....
 ۳۴۹..... ۲. تربیت و پرورش در اسناد بین‌المللی.....
 ۳۵۲..... ۳. تربیت کودک در قوانین ایران.....
 ۳۵۳..... ۴. تنبیه طفل.....
 ۳۵۷..... ۵. تربیت دینی.....
 ۳۵۸..... گفتار چهارم: حق برخورداری از بهداشت، رفاه و تأمین اجتماعی.....
 ۳۶۵..... گفتار پنجم: حق برخورداری از تکریم شخصیت.....
 ۳۶۸..... گفتار ششم: حق بر ممنوعیت به‌کارگیری در کارهای سخت.....
 ۳۸۰..... مبحث سوم: وضعیت کودکان خاص و کودکان در وضعیت خاص.....
 ۳۸۰..... گفتار اول: وضعیت کودکان خاص.....
 ۳۸۲..... (الف) کودکان بی‌سرپرست.....
 ۳۸۴..... (ب) کودکان بد سرپرست.....
 ۳۸۶..... ۱. حمایت از طریق فعالیت‌های دولت و جامعه مدنی.....
 ۳۸۸..... ۲. حمایت از طریق قوانین و مقررات.....
 ۳۸۸..... ۲-۱. حمایت‌های مدنی.....
 ۳۹۰..... ۲-۲. حمایت‌های کیفری.....
 ۳۹۲..... (ج) کودکان طبیعی (نامشروع).....
 ۳۹۳..... ۱. در نظام حقوقی اسلام.....
 ۳۹۶..... ۲. در حقوق موضوعه ایران.....
 ۳۹۹..... ۳. در اسناد بین‌المللی.....
 ۴۰۰..... گفتار دوم: کودکان در وضعیت خاص.....
 ۴۰۰..... (الف) حمایت از طفل در اختلافات خانوادگی.....
 ۴۰۲..... (ب) کودکان پناهنده و آواره.....
 ۴۰۴..... (ج) حمایت از کودک در جنگ و مخاصمات مسلحانه.....

۴۱۱	نتیجه‌گیری و پیشنهادها
۴۱۳	۱. دستاوردهای فرجامین
۴۱۶	۲. پیشنهادها
۴۱۷	کتابنامه
۴۱۷	منابع فارسی
۴۲۶	منابع عربی
۴۳۸	منابع انگلیسی
۴۴۳	پیوست‌ها
۴۴۵	پیوست اول: کنوانسیون حقوق کودک
۴۷۵	پیوست دوم: میثاق حقوق کودک در اسلام
	پیوست سوم: پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک دربارهٔ فروش و فحشا و
۴۸۹	هرزه‌نگاری کودکان
	پیوست چهارم: پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک دربارهٔ شرکت کودکان در
۵۰۱	درگیری‌های نظامی
۵۰۹	پیوست پنجم: اعلامیهٔ جهانی حقوق کودک
۵۱۳	فهرست آیات
۵۱۵	فهرست روایات
۵۱۷	نمایهٔ موضوعی
۵۳۵	نمایه

پیشگفتار

بیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی و استقرار نظامی براساس آموزه‌ها و احکام آن در یرن و یکسو و شکست مکتب بشری و نکامی نظام‌های گوناگون اجتماعی در تأمین نیازهای مادی و معنوی انسان از سوی دیگر، بر گستره انتظار بشر از اسلام افزوده است.

انتظار این است که اسلام به‌عنوان دین هدایت فرد و اداره جمعه تبیین شده. نظام‌های اجتماعی آن ترسیم شود و دیدگاه آن در مواجهه با یافته‌های علوم انسانی و مکاتب بشری، با منطقی مستدل و مستند ارائه گردد. همچنین، بینش‌ها و ارزش‌ها و منش‌های دینی متدینان آسیب‌شناسی شده و ساحت قدسی دین از پیرایه‌های موهوم و موهون پیراسته شود.

تحقق این امور، پژوهشی دقیق و جامع و سامانمند برای کشف و بازآفرینی آموزه‌های اسلام و نظام‌های اجتماعی آن و همتی والا و تلاشی شایسته و روزآمد می‌طلبد و این امر، بدون تأسیس نهادهای پژوهشی و آموزشی مختص و کارآمد میسر نیست.

بدین منظور، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که نهادی علمی و غیرانتفاعی است، در قالب پنج پژوهشکده حکمت اسلامی، دین پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و دانشنامه‌نگاری دینی و نیز شانزده گروه علمی تخصصی، در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

پژوهشکده نظام‌های اسلامی که مشتمل بر شش گروه اقتصاد، فقه و حقوق، سیاست، اخلاق، مدیریت اسلامی و اندیشه جوان است، به‌طور خاص با

مطالعه نظام‌های اجتماعی، اهداف زیر را تعقیب می‌کند:

۱. کشف و طراحی نظام‌های سیاسی و حقوقی و اقتصادی اسلام؛
 ۲. تحقیق و تبیین عالمانه مبانی و مباحث اساسی نظام‌های اجتماعی اسلام و ارائه الگوهای کاربردی در قلمروی آن؛
 ۳. آسیب‌شناسی نظری و کاربردی نظام جمهوری اسلامی ایران و کمک به متولیان امور و بسترسازی برای تحقق کامل‌تر نظام‌های اسلامی؛
 ۴. تحقیق درباب مسائل مستحدثه، به‌انگیزه گره‌گشایی در زمینه نیازهای نوپدای فقهی؛
 ۵. پاسخ‌گویی به شبهات مطرح‌شده درباب فقه و نظام‌های سیاسی و حقوقی و اقتصادی اسلام؛
 ۶. شناخت و نقد علمی مکاتب و نظام‌های معارض.
- تحقیق حاضر که نتیجه تلاش علمی محقق ارجمند، جناب آقای غلامرضا پیوندی است، یکی از موضوعات حوزه حقوق بشر در برنامه پنج‌ساله نخست گروه فقه و حقوق پژوهشکده نظام‌های اسلامی می‌باشد که به موضوع حساس و شایسته توجه حقوق کودک می‌پردازد.
- کودک به‌عنوان عضوی از خانواده و جامعه انسانی، به‌لحاظ آسیب‌پذیری بسیار و نداشتن توانایی مناسب در دفاع از خود، بیش از دیگران در معرض خطر، تضییع حقوق و بزه‌دیدگی قرار دارد؛ از این‌رو، در نظر گرفتن حقوق ویژه برای کودک با هدف حمایت از جنبه‌های مختلف زندگی او از حیات و تغذیه گرفته تا آموزش و تربیت، ضروری می‌نماید.
- از دیگر سو، کودکان هر جامعه، آینده‌سازان آن جامعه‌اند؛ لذا پرورش و رشد صحیح آن‌ها، نه تنها آینده سعادت‌مند آنان، بلکه آینده روشن جامعه را نیز نوید می‌دهد. تحقق این مهم، در گرو شناسایی حقوق کودک به‌نحو شایسته است. شاخص این شایستگی نیز وابسته به ارزش‌های پذیرفته‌شده در هر جامعه بوده که آن‌هم متأثر از جهان‌بینی حاکم است.
- تبیین راهبردها و آموزه‌های شریعت اسلام که در این زمینه از نظام‌های

دیگر گوی سبقت ربوده است، در کنار توجه به دیدگاه‌های موجود در دیگر نظام‌های حقوقی و اسناد بین‌المللی، تحقیقی جامع و شایسته می‌طلبد.

هدف از این تحقیق، تبیین مبانی عمومی و اختصاصی حقوق کودک و روش‌شناسی حقوق کودک و همچنین، بررسی و تحلیل حقوق مدنی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی کودک و وضعیت کودکان خاص و کودکان در وضعیت خاص از دیدگاه اسلام، حقوق داخلی کشورها و اسناد بین‌المللی است.

محقق محترم به‌مدد فضل حوزوی و تحصیلات دانشگاهی‌اش، در زمینه‌های زیر به نوآوری‌هایی دست یافته است: اول، مبانی حقوق کودک، از قبیل اقتضائات خاص زمان کودکی و نیز به توجه خاص به این دوران؛ دوم، روش‌شناسی حقوق کودک، از جمله اختلاف‌های بنیادی میان حقوق اسلام و حقوق غرب در این زمینه؛ سوم، نقد کنوانسیون حقوق کودک در مواردی مانند خلا‌های موجود در کنوانسیون، مثل بی‌توجهی به دوران قبل از تولد و زندگی جنینی و نیز مواردی که ممکن است در تعارض با موازین اسلامی باشد، مثل مواد مربوط به آزادی عقیده و مذهب کودکان.

ایشان با ارائه مقالاتی با عنوان کودکان بدسرپرست،^۱ خشونت علیه کودکان،^۲ ضرورت تدوین منشور حقوق کودک،^۳ وضعیت حقوق کودکان در حقوق ایران،^۴ و... در همایش‌های ملی و بین‌المللی، داخلی و خارجی و نیز مؤسسات آموزشی و پژوهشی، یافته‌های علمی خود را در معرض نقد و بررسی قرار داده است.

پژوهشگر محترم، پس از فراغت از این تحقیق، به‌منظور تکمیل مباحث مربوط به نظام حقوق کودک، در حال پژوهش در موضوع حقوق کیفری طفل است.

لازم می‌دانیم از تلاش‌های علمی و ارزشمند محقق ارجمند، جناب آقای غلامرضا پیوندی، فرهیخته حوزه و دانشگاه و عضو هیئت علمی گروه فقه و حقوق پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تقدیر و تشکر کنیم.

همچنین، از شورای علمی گروه فقه و حقوق، به ویژه از ارزیابان این طرح، جناب آقای دکتر ناصر قربان‌نیا و جناب حجت‌الاسلام فرج‌الله هدایت‌نیا، تشکر و قدردانی می‌کنیم که در مراحل مختلف تحقیق، از تصویب طرح‌نامه گرفته تا اجرا و ارزیابی تحقیق، با ارائه دیدگاه‌های ارزشمند علمی خود، در غنای هرچه بیشتر این اثر کوشیدند و نیز با قدردانی از سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که عهده‌دار آماده‌سازی، چاپ و توزیع این اثر است.

گروه فقه و حقوق

پژوهشکده نظام‌های اسلامی

www.ketab.ir

درآمد

کودکی از مراحل بنیادین زندگی هر انسان در جامعه است. اگر این مرحله به خوبی شناخته شده و به‌طور مناسب پشت سر گذشته شود، جامعه مملو از افرادی خواهد شد که قابلیت‌های لازم برای زندگی در وضعیتی مطلوب را دارند. درواقع، دوره کودکی دوره‌ای است که انسان سپری می‌کند تا از کودکی بیولوژیک به عضوی اجتماعی تبدیل شود.

کودک، نخستین تعامل خود را با محیط، در خانواده آغاز می‌کند؛ پس مهم‌ترین جایگاه برای کودک، خانواده است و یکی از ارکان خانواده نیز ممکن است کودک باشد. در این کانون اولیه، نخستین ترغذیری و انریذیری آغاز می‌شود و کودک، اندک‌اندک در فرایند رشد اجتماعی قرار می‌گیرد.

از دیدگاه روان‌شناسان، سال‌های اولیه کودکی در رشد شخصیت و آینده کودک نقشی بسزا دارد. بیشتر شناخت‌های کودک از خود، اطرافیان و محیط نیز در این دوران شکل می‌گیرد. امروزه، این حقیقت به اثبات رسیده است که کودکان در سنین کم، به توجه و مراقبت جسمانی صرف نیاز ندارند؛ بلکه باید به همه ابعاد وجودی کودک که شامل رشد اجتماعی، عاطفی، شخصیتی و هوشی است، توجه کرد. این‌ها عوامل تعیین‌کننده و اساسی شخصیت هر انسان‌اند که از دوران کودکی پایه‌گذاری می‌شوند و شکل می‌گیرند. میزان سلامت جسمانی و روانی کودک به ارتباط خانواده با وی و اینکه تا چه میزان خانواده تلاش می‌کند نیازهای او را برآورده سازد، بستگی دارد. کودکانی که در این سال‌ها از نظر عاطفی و امنیتی در خانواده تأمین نمی‌شوند، در آینده به

سختی‌ها و مشکلات متعددی دچار می‌شوند.

کودکان، به تعبیر قرآن، زینت دنیا، امانت‌هایی از طرف خداوند، مایهٔ روشنی چشم و... هستند. پیامبر گرامی اسلام (ص) در آموزه‌های خویش، حرمت و کرامت‌نهادن به کودکان را به عنوان یکی از اصول مرقی، به پیروان خویش آموختند و ائمهٔ بزرگوار شیعه نیز در تکریم اولاد و میوه‌های زندگی، احادیث گهرباری از خود باقی گذاشته‌اند. جملهٔ ماندگار امام معصوم که فرمودند: «اولاد ما جگر گوشه‌های ما هستند» (أَوْلَادُنَا أَكْبَادُنَا صُغَرَاؤُهُمْ أَمْرَاؤُنَا، كِبَرَاؤُهُمْ أَغْذَاؤُنَا وَ إِنِّ غَاشُوا لَكُنُونَا وَ إِنِّ مَثْوَا حَزَنُونَا)^۱ تنها بخشی از میراث و فرهنگ حرمت و ارزش فرزندان را در خانواده نشان می‌دهد.

اما در جهان امروز و بر اثر تخریب محیط‌زیست، فقر، درگیری‌های مسلحانه، بیماری‌های مهلک و واگیردار، سوء تغذیه و...، امنیت و جان میلیون‌ها کودک در معرض خطر و هجمه قرار دارد. جهان امروز، بیش از هر زمان دیگری، برای کودکانمان ناامن و بحرانی شده است. با وجود خواسته‌ها و تلاش‌های جوامع انسانی، اصول و آموزه‌های دینی و اخلاقی و انسانی و نیز فعالیت‌های مثبت جامعهٔ جهانی برای تأمین محیطی مناسب برای کودکان، همچنان شیوهٔ زندگی کودکان با معیارهای پذیرفته‌شدهٔ جهانی برای تأمین حقوق خود فاصله دارد.

در ابتدا، درک نادرست بشر از کودک و دوران طفولیت و گاهی هم خبیث و ناپاک‌دانستن آن، باعث شده بود که سخت‌ترین برخوردها با کودکان امری عادی و مثبت تلقی شده و به دلیل همین نوع نگرش جامعه به کودکان، هرگونه اذیت و آزار و شکنجهٔ آنان امری مجاز تصور می‌شد.

به رسمیت شناختن حقوق کودک در جهان، مسیر بسیار سختی را پشت سر گذاشته است: در اواخر قرن نوزدهم، به دوره‌ای از تحولات تاریخی می‌رسیم

۱. تاج‌الدین شعبیری، جامع‌الآخبار، ص ۱۰۵.

که می‌توان آن‌را دوران شناسایی حقوق کودک و توجه و احترام به آن نامید. از اواخر سده نوزدهم به بعد، در اکثر نظام‌های حقوقی، کودکان به‌عنوان صنفی خاص، موضوع حقوق قرار گرفته‌اند. بعد از جنگ جهانی اول که بخشی از قربانیان آن کودکان بودند، برای حمایت از حقوق انسان اهتمام بسیاری کردند که این رویکرد، به تهیه و تصویب اسناد متعددی در حمایت از حقوق انسان منجر شد. در پی شکل‌گیری این نوع نگرش و فعالیت‌های متناسب با آن، توجه جامعه جهانی به قشرهای خاصی از افراد، مانند کودکان که نیاز به حمایت خاص و ویژه دارند، جلب شد.

علاوه بر اسناد عام حقوق بشری که در ضمن آن‌ها به کودکان نیز توجه شد، اولین اقدام در حمایت از کودکان به سال ۱۹۲۴ بر می‌گردد؛ در آن سال، جامعه ملل اعلامیه حقوق کودک را که سازمانی غیردولتی و بین‌المللی تهیه کرده بود، در پنج ماده تصویب کرد. بعد از جنگ جهانی دوم، به دلیل وضعیت آسیب‌پذیر کودکان، به ویژه در زمان درگیری و مخاصمه مسلحانه، اعلامیه جهانی حقوق کودک در ۲۰ نوامبر ۱۹۵۹ طی قطعنامه‌ای با اتفاق آرا در مجمع عمومی سازمان ملل تصویب شد. اگرچه این اعلامیه تأثیر چشمگیری در نگرش کشورها به حقوق کودکان ایجاد کرد، ضمانت اجرا نداشت و برای دولت‌ها تعهدآور نبود. در سال ۱۹۷۸، لهستان سند یونسف (پیش‌نویس کنوانسیون حقوق کودک) خود را در حمایت از کودکان به سازمان ملل ارائه کرد که پس از ده سال بحث و گفت‌وگو، در ۲۰ نوامبر ۱۹۸۹ طی قطعنامه‌ای، در مجمع عمومی سازمان ملل متحد تصویب شد. بعد از آن، اقدامات عممی و اسناد دیگری نیز مطرح شد که در بخش بررسی پسینه تاریخی، به تفصیل آن‌ها را بررسی خواهیم کرد.

نظام حقوقی اسلام از بدو ظهور در جزیره العرب، به کودکان به‌عنوان صنف خاصی از جامعه که نیاز به مراقبت دارند، توجه کرده است. شارل، نویسنده و حقوق‌دان فرانسوی و مؤلف کتاب *حقوق اسلام* می‌گوید: اسلام، دوازده قرن قبل از حقوق رویایی، بر این موضوع تأکید کرده است که اطفال از تعقیب و

مجازات مصون‌اند»^۱ مراجعه به آیات قرآن کریم و سنت معصومان (ع) که در مباحث کتاب بررسی خواهیم کرد، تأییدکننده این معناست. اسلام برای حمایت همه‌جانبه از منافع و مصالح ویژه کودک، آموزه‌هایی پیش‌بینی کرده است که از سال‌ها قبل از تولد کودک آغاز می‌شود. اسلام برای اینکه فرزندان شایسته به جامعه تحویل داده شود، حتی برای انتخاب همسر نیز معیارها و قواعدی بیان کرده است.

نوشتار پیش رو تلاشی در جهت پاسخ به یکی از دغدغه‌های مهم در موضوع کودکان است: کودکان از چه حقوقی برخوردارند و سازوکار مناسب، از نظر مقررات، برای حمایت از این حقوق و برقراری آن‌ها کدام است؟ همچنین تلاش بر این بوده است که به این بحث مهم و حساس به‌صورت تطبیقی نگاه شود: از منظر حقوق اسلام، اسناد بین‌المللی، حقوق موضوعه ایران و همچنین حقوق برخی کشورها.

بدین ترتیب، مباحث این نوشتار در دو بخش آمده است. بخش اول دو فصل دارد و فصل اول، دو مبحث در مبحث اول، مباحث کلی و تعریف مفاهیم مهم بحث، از جمله مفهوم حقوق کودک و مفهوم کودکی و تبیین دوره کودکی (آغاز و پایان آن) و مباحث رشد و بلوغ مطرح شده است. در مبحث دوم، از منظری تاریخی، وضعیت کودکان و همچنین حقوق کودک در گذشته و حال و در جهان، ایران و اسلام تشریح شده است. فصل دوم نیز دو مبحث دارد: ابتدا، مبانی عام و اختصاصی حقوق کودک بررسی شده است و سپس در مبحث روش‌شناسی، دیدگاه‌های مختلف مطالعه و بررسی شده‌اند.

بخش دوم کتاب نیز حاوی دو فصل است: در فصل اول، حقوق کودک قبل از تولد و همچنین زمینه‌های شکل‌گیری آن تحلیل شده است. این مسائل به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم به دوران بعد از تولد کودک مربوط می‌شود و

برای آینده کودک اهمیت بسیار دارد. در نهایت، در فصل دوم از بخش دوم، سه مبحث پیش‌بینی شده است: مبحث اول به حقوق مدنی کودکان، بعد از تولد تا پایان دوران کودکی، اختصاص دارد: حق بر نام، حق بر رضاع، حق بر حضانت، ولایت و قیمومت و... در مبحث دوم، حقوق اجتماعی و فرهنگی و سیاسی کودکان، مانند تابعیت و ملیت، حق برخورداری از آزادی، حق بر آموزش و تربیت و پرورش و... مطالعه و بررسی شده است. در پایان، در مبحث سوم، وضعیت کودکان خاص و کودکان دارای وضعیت‌های خاص بررسی شده است.

تسلی دگر است که در این نوشتار، موضوعاتی مانند حمایت از کودکان در برابر انواع خشونت‌ها و نیز بزه‌دیدگی و حمایت از اطفال بزه‌کار، بررسی نشده‌اند. در مجموعه مستقل دیگری، با موضوع حقوق کیفری اطفال، در حال بررسی آن‌ها و نگارش اثری جداگانه هستم.

لازم می‌دانم که از همه کسانی که در شکل‌گیری این اثر به بنده کمک کردند، از صمیم قلب تشکر و قدردانی کنم؛ به‌خصوص از ارزیابان گرامی، جناب آقای دکتر ناصر قربان‌نیا و جناب حجت‌الاسلام هادی‌تپا و نیز از مدیر گروه فقه و حقوق، جناب حجت‌الاسلام محمدی جورکویه و همچنین همه اعضای شورای علمی گروه فقه و حقوق پژوهشگاه تشکر می‌کنم. راهنمایی و ارشاد آنان، در مباحث علمی این نوشته تأثیری وافر گذاشته است. همچنین از ویراستار کتاب، سیدمحمدعلی طاهرزاده، سپاسگزارم.

در پایان، بیان این نکته را ضروری می‌دانم که این اثر قدمی کوچک در راه اعتلای علم و دانایی و زمینه‌ای برای شکل‌گیری حقوقی فراگیر برای کودکان است. البته، به‌یقین، این نوشته کاستی‌ها و نواقصی دارد که از دید شما استادان، پژوهندگان، عالمان حقوق و خوانندگان ارجمند پوشیده نخواهد ماند. امید آن دارم که از نظرها و دقت‌های عالمانه خود، مرا محروم نسازید.

غلامرضا پیوندی

عضو هیئت‌علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی